

ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΕ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Χριστοδούλου Χ.

*Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών,
Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*

Περίληψη

Πώς και από ποιους κατοικείται η αστική περιφέρεια την τελευταία εικοσαετία; Η μακροσκοπική παρακολούθηση της εφαρμογής των πολεοδομικών μηχανισμών αστικοποίησης ή/και των αλλαγών στα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των κατοίκων των αστικοποιούμενων περιοχών δεν αρκούν για να αναδείξουν τις διαδικασίες της κοινωνικής και χωρικής συγκρότησης της. Διερευνήσεις των ποσοτικών και ποιοτικών ανθρωπογεωγραφικών δεδομένων που αναφέρονται στο φύλο, την ηλικία, τη φυλή, την εθνότητα ή την καταγωγή των κατοίκων 'φωτίζουν' εμφανείς και αφανείς διαστάσεις της αστικοποίησης (κοινότητες και δίκτυα υποστήριξης, διαχωρισμούς, διαιρέσεις και επικυριαρχίες, περιθωριακούς και ενσωματωμένους κόσμους, κρυφές δυναμικές και καθηλώσεις) τεκμηριώνοντας αναλυτικά τους κατοικημένους τόπους της σύγχρονης αστικής περιφέρειας. Η εισήγηση βασίζεται σε μία πολλαπλή ερευνητική μέθοδο: δευτερογενή επεξεργασία (γεωγραφικά προσδιορισμένων) απογραφικών στοιχείων από την ΕΣΥΕ που συνδυάζεται με εκτενή εμπειρικά στοιχεία από επιτόπια έρευνα σε περιφερειακές κατοικήσεις της Θεσσαλονίκης, καθώς και μετα-εμπειρικές αντανakλάσεις τους που έχουν φεμινιστικές καταβολές.

FEMINIST READINGS OF HUMAN GEOGRAPHICAL DATA OF PLACES IN URBAN PLANNING TRANSITION: URBAN PLANNING AND SOCIO- SPATIAL CONSTITUTION IN THE URBAN PERIPHERY OF THESSALONIKI

Christodoulou C.

Aristotle University of Thessaloniki, School of Architecture, Dpt of Urban and Regional Planning

Abstract

Who has been housed and in what ways in the periphery of the Greek cities in the last twenty years? Following in a macroscopic perspective the implementation of urban planning mechanisms inducing urbanization or even the changes of socio-economic attributes of the inhabitants in the urbanized areas do not suffice for an understanding of the process of its socio-spatial constitution. Investigation of the quantitative and qualitative human geographical data referring to gender, age, race, ethnicity or origin of the inhabitants shed highlight on obvious and obscure dimensions of urbanization (communities and support networks, segregation, divisions and subordinations, marginalized and integrated worlds, hidden dynamics and fixations) documenting in analytic terms the inhabited places of the contemporary urban periphery. The paper is based in a multiple research method: secondary processing of (geographically specific) census data that is combined with extensive empirical information gathered by means of site-research and interviews in peripheral neighbourhoods of Thessaloniki, as well as with post-empiric reflections of feminist origin.

Λέξεις κλειδιά : πολεοδομικός σχεδιασμός, Ελληνικές πόλεις, αστική περιφέρεια, φεμινιστικές προσεγγίσεις στην αστική γεωγραφία.

Key words: urban planning, Greek cities, urban periphery, feminist approaches in urban geography.

1. Εισαγωγή

Η αστική περιφέρεια αποτελεί τον κατεξοχήν μεταβατικά πολεοδομικό τόπο των μεγάλων ελληνικών πόλεων. Μέσα στην τελευταία τριακονταετία η φυσιογνωμία και ιδιαίτερα η χωρο-κοινωνική οργάνωση της έχει υποστεί τεράστιες μεταβολές. Οι μεταβολές αυτές αποτελούν τοπική αντανάκλαση των παγκόσμιων και διεθνικών διαδικασιών κοινωνικο-οικονομικής αναδιάρθρωσης στις τοπικές συνθήκες αστικής συγκρότησης. Στις αρχές της δεκαετίας '80 η αστική περιφέρεια των μεγάλων ελληνικών πόλεων αποτελούσε ακόμη χώρο τακτοποίησης παραγωγικών δραστηριοτήτων, βιομηχανικών και αγροτοκτηνοτροφικών εγκαταστάσεων και καλλιεργειών, αλλά και εκτενών περιοχών αυτογενούς κατοικίας του πληθυσμών της υπαίθρου που συνέρρευσαν μαζικά στην μεταπολεμική περίοδο προς την πόλη για να τις εξυπηρετήσουν - ένα χώρο στο μεγαλύτερο μέρος του αδιάβατο και ήσσονος σημασίας για την κυρίαρχη ταυτότητα της πόλης. Σήμερα η ανάπτυξη νέων δικτύων κυκλοφορίας και τα νέα πρότυπα αστικών αναπτύξεων στον περαστικό χώρο απουσία ενός αποτελεσματικού συστήματος ελέγχου, έχουν καταστήσει την αστική περιφέρεια προσβάσιμη, πόλο έλξης μεγάλου μέρους του πληθυσμού για λόγους κατανάλωσης και τόπο υψηλής έντασης ανταγωνισμού χρήσεων, ενώ θεωρείται ότι με την εφαρμογή και ολοκλήρωση του πολεοδομικού σχεδιασμού στον ακραίο αστικό χώρο έχει ολοκληρωθεί η οικιστική αποκατάσταση ευπαθών πληθυσμών και δεν τίθεται πλέον ζήτημα κατοικίας.

Αν και τα αποτελέσματα της αστικοποίησης έχουν διαμορφώσει μία φαινομενικά χαρακτηριστική και αναγνωρίσιμη εικόνα για την αστική περιφέρεια, τα στοιχεία κατανόησης των μεταβολών στην κατοίκηση και τη χωρο-κοινωνική της συγκρότηση παραμένουν σε μεγάλο βαθμό άγνωστα και καθηλωμένα σε παρωχημένα ερμηνευτικά σχήματα (λ.χ. περιοχές αυθαιρέτων, εργατικές συνοικίες, περιοχές κατοικίας υψηλών εισοδημάτων, κλπ) που βασίζονταν στην υπόθεση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης σε ομοιογενείς τάξεις. Η ανθρωπογεωγραφική έρευνα στην κλίμακα της αστικής γεωγραφίας για τις ελληνικές πόλεις είναι εξαιρετικά περιορισμένη ή αναφέρεται σε ευρύτερες χωρικές ενότητες (λ.χ. στην κλίμακα δήμων) (βλ. Μαλούτας 2000α, 2000β) όπου οι ιδιαιτερότητες χωρο-κοινωνικής συγκρότησης απορροφώνται.

Ξεπερνώντας τη μονοδιάστατη συζήτηση για μία ταξική διαστρωμάτωση και διαχωρισμό με βάση την απασχόληση που είχε δεχτεί σφοδρές κριτικές από μεταμοντέρνες και φεμινιστικές θεωρίες, σύγχρονες προσεγγίσεις της αστικής γεωγραφίας τοποθετούν τα ερευνητικά τους ενδιαφέροντα στις διαδικασίες της οικονομικο-κοινωνικής αναδιάρθρωσης δίνοντας έμφαση ειδικά σε ζητήματα κοινωνικής διαστρωμάτωσης, περιθωριοποίησης και αποκλεισμών με αφετηρία το φύλο, την ηλικία, τη φυλή, την εθνότητα κλπ. (McDowell 1997, McDowell, Sharp (eds) 1999, Ekinsmyth 2002). Στην κλίμακα της πόλης διερευνήσεις των ποσοτικών και ποιοτικών ανθρωπογεωγραφικών δεδομένων που διασταυρώνονται με προσεγγίσεις της ετερότητας στο χωρικό επίπεδο 'φωτίζουν' εμφανείς ή αφανείς διαστάσεις της διαδικασιών ενσωμάτωσης - αποκλεισμού ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στο αστικό γίγνεσθαι (κοινότητες και δίκτυα υποστήριξης, διαχωρισμούς, διαιρέσεις και επικυριαρχίες, περιθωριακούς και ενσωματωμένους κόσμους, κρυφές δυναμικές και ανυπέβλητες καθηλώσεις).

2. Προσεγγίσεις της αστικής περιφέρειας: μέθοδοι και υλικό

Η έρευνα από την οποία αντλεί τα στοιχεία της η παρούσα εργασία βασίστηκε σε μία πολλαπλή μέθοδο διερεύνησης των πολεοδομικών και χωρο-κοινωνικών μετασχηματισμών

της αστικής περιφέρειας της Θεσσαλονίκης προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα του πώς και από ποιους κατοικείται η αστική της περιφέρεια την τελευταία εικοσαετία. Όμως η παρακολούθηση της εφαρμογής των πολεοδομικών μηχανισμών και η ανάλυση απογραφικών στοιχείων ανά δεκαετία για τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των κατοίκων και των νοικοκυριών στο σύνολο της έκτασης της αστικής περιφέρειας δεν ήταν ικανή να μας δώσει μία ακριβή εικόνα ούτε βέβαια να περιγράψει τις διαδικασίες της κοινωνικής και χωρικής συγκρότησης της. Εντούτοις, η έρευνα επιχείρησε να συνδυάσει και να διασταυρώσει εμπειρικά στοιχεία και ευρήματα με ποσοτικά δεδομένα σε μεγάλη κλίμακα και ανάλυση αντιμετωπίζοντας τη διάσταση του χρόνου τόσο στο επίπεδο των μακρών διαστημάτων των αστικών μετασχηματισμών όσο και στο επίπεδο της εμπειρίας των υποκειμένων (Rose 1993, Massey 1999).

Η ερευνητική διαδικασία περιέλαβε τις εξής προσεγγίσεις:

- Διενήργησα εκτενή εμπειρική έρευνα με επαφές και συζητήσεις με φορείς και κατοίκους των ενότητων. Με την προσέγγιση αυτή αναγνώρισα την πολυμορφία της αστικής περιφέρειας παρά τη φαινομενικά χαοτική εικόνα της και εντόπισα περιπτώσεις διακεκριμένων μορφών κατοίκησης ή χωρο-κοινωνικής οργάνωσης, συγκεκριμένα συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας, γειτονιών και καταυλισμών τσιγγάνων και γειτονιών ομογενών. Ζητήματα επιστημολογικά ή θεωρίας για την έρευνα πεδίου που τίθενται από φεμινιστικές προσεγγίσεις (Professional Geographer 1994, 1995, McDowell 1997, Bracken Mawdsley 2004, Vaiou 2005), η ηθική της έρευνας, η ερευνητική στάση (positionality), οι διυποκειμενικές δυναμικές, η ενσώματη εμπειρία της έρευνας πεδίου και της συλλογής στοιχείων είχαν εκ νέου τις αντανάκλασεις τους στην ίδια την έρευνα σε μία διαρκή και αυτόματη δική μου επαναδιαπραγμάτευση (reflexivity) και αμφισβήτηση που παρήγαγε νέα στοιχεία κατανόησης - «μετα-εμπειρικά» (Nielsen 1990, Kobayashi 2001, Demerit, Dyer 2002: 233-7)

- Παρακολούθησα τους πολεοδομικούς μηχανισμούς και το βαθμό ολοκλήρωσης της εφαρμογής του σχεδιασμού στην περιφέρεια (περιοχή πέρα από το όριο σχεδίου πόλης του 1979) ως κύριας μορφής αναδιανεμητικής πολιτικής που έχει επηρεάσει τη χωρο-κοινωνική συγκρότησή της - διακρίνονται περιοχές σε οριστική, μεταβατική και ασαφή πολεοδομική συνθήκη (π.σ.). Σε μία θεώρηση της αστικής ανάπτυξης ως αστικής μεγέθυνσης με προσθήκη νέων περιφερειακών περιοχών στον αστικό ιστό όλες οι ενότητες τείνουν να βρεθούν από την τρίτη στην πρώτη ομάδα, από ένα ασαφές πολεοδομικό μέλλον σε μία συνθήκη οριστικής πολεοδόμησης περνώντας από ένα ενδιάμεσο στάδιο άκρας ενδιαφέρον για τη διαδικασία συγκράτησης των παλιών ή προσέλκυσης νέων κατοίκων.

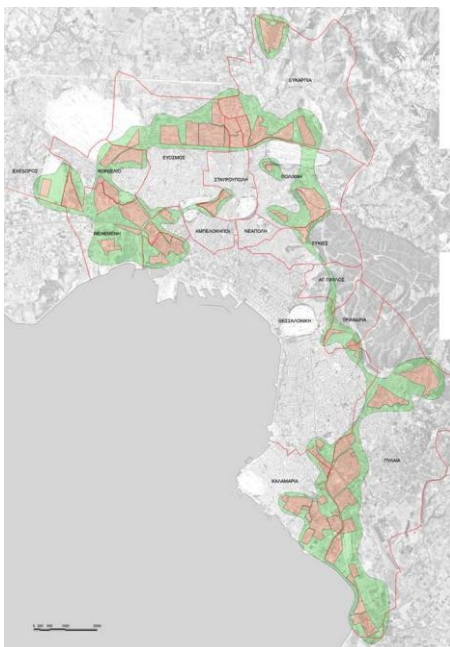
- Προσδιόρισα την κατοικημένη εντός της τελευταίας τριακονταετίας περιοχή στην περιφέρεια και εντόπισα ενότητες κατοίκησης με βάση τα ιδιαίτερα χωρικά ή κοινωνικά συγκροτησιακά τους χαρακτηριστικά συνδυάζοντας τα εμπειρικά και πολεοδομικά δεδομένα. Διερεύνησα την πολεοδομική ένταξη και στάδιο ολοκλήρωσης της εφαρμογής του σχεδιασμού στις ενότητες κατοίκησης και στοιχεία ετερότητας Έτσι, αναδείχθηκαν και διέκρινα ενότητες φυλετικά διαφοροποιημένες - με κυρίαρχο πληθυσμό τσιγγάνων, ενότητες που διαφοροποιούνται ως προς την κυρίαρχη καταγωγή των κατοίκων - με κυρίαρχο πληθυσμό ομογενών και συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας, έτσι ώστε να διατηρηθούν κατά την ανάλυση ενεργά στοιχεία διαμόρφωσης της εμπειρικής εικόνας.

- Παρακολούθησα την ιστορική εξέλιξη κάθε ενότητας στη μεταπολεμική περίοδο με αλληλεπίθεση χαρτών, αεροφωτογραφιών και σχεδίων πολεοδομικών ρυθμίσεων με στόχο την τεκμηρίωση της ιδιαίτερης πορείας κάθε ενότητας, απαραίτητο στοιχείο κατανόησης των μεταγενέστερων χωρο-κοινωνικών διεργασιών.

- Εξήγαγα ποσοτικά στοιχεία με δευτερογενή επεξεργασία απογραφικών στοιχείων από την ΕΣΥΕ, 1991-2001 (γεωγραφικά προσδιορισμένων) με περιγραφικές στατιστικές μεθόδους

Έμφυλες προσεγγίσεις του χώρου στην ανθρωπογεωγραφία

στις προαναφερόμενες ομάδες ενότητων, όπου έμφαση έδωσα στις κατά φύλο και ηλικιακή ομάδα διαφοροποιήσεις αλλά και στην ομάδα των οικονομικών μεταναστών. Τα στοιχεία απογραφών της ΕΣΥΕ που αξιοποιήθηκαν αναφέρονται στο σύνολο των κατοίκων και νοικοκυριών που κατοικούν στις ενότητες (στοιχεία μόνιμου πληθυσμού) και όχι σε ενδεικτικό δείγμα τους.

Διάγραμμα 1. Ζώνη μελέτης : Ενότητες κατοίκησης στην αστική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης

Η ζώνη μελέτης αναφέρεται σε κατοικημένη έκταση περίπου 1.400 Ha κατά μήκος ολόκληρης της περιφέρειας της Θεσσαλονίκης, σε 11 δήμους του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης (Ελ. Κορδελιού, Μενεμένης, Ευόσμου, Σταυρούπολης, Πολίχνης, Συκεών, Τριανδρίας, Πυλαίας, Καλαμαριάς και Θεσσαλονίκης και στην Κοινότητα Ευκαρπίας) (Διάγραμμα 1). Αναφέρεται σε 61 ενότητες όπου το 1991 κατοικούσαν συνολικά 26.990 άτομα (3,59% του συνολικού πληθυσμού στο ΠΣΘ) σε 8.284 νοικοκυριά και το 2001 33.129 άτομα (4,17% του συνολικού πληθυσμού στο ΠΣΘ) 10.932 νοικοκυριά. Από αυτούς το 2001 δήλωσαν μετανάστες 1.804 άτομα (1,67 % του συνόλου στο ΠΣΘ) εκ των οποίων οι 1.688 (93,57%) θεωρούνται με βάση της χώρα προέλευσης - προηγούμενης εγκατάστασής τους οικονομικοί μετανάστες.

3. Μερική παρουσίαση της συγκρότησης της αστικής περιφέρειας της Θεσσαλονίκης

Η παρουσίαση στην παρούσα εργασία αναφέρεται σε επιλεκτική παρουσίαση αναλυτικών στοιχείων που αφορούν στα δημογραφικά χαρακτηριστικά των κατοίκων, στο μέγεθος των νοικοκυριών, στα κοινωνικο-επαγγελματικά χαρακτηριστικά (εκπαιδευτικό επίπεδο και απασχόληση) των υπεύθυνων των νοικοκυριών, καθώς και στην κατανομή των μεταναστών στις επί μέρους περιοχές της ζώνης μελέτης.

3.1 Δημογραφική εξέλιξη

Όσον αφορά στη δημογραφική εξέλιξη σε όλες τις περιοχές που διερευνήθηκαν με βάση την πολεοδομική μεταβολή τους ήταν σαφής η γενική τάση γήρανσης του πληθυσμού με μείωση του ποσοστού των νεαρών ηλικιών και αύξηση στις γηραιότερες ηλικίες. Αντίστοιχα αυξήθηκαν σε όλες τις περιοχές τα ποσοστά των ηλικιωμένων υπευθύνων (περίπου σε 20% του συνόλου) ιδιαίτερα δε των γυναικών. Γενική ήταν και η αύξηση των οικονομικών μεταναστών καθώς και η γεωγραφική διεύρυνση των χωρών προέλευσής τους. Υψηλότερο ποσοστό ηλικιωμένων εμφανίζεται το 2001 στις περιοχές ασαφούς π.σ. Από τις πυραμίδες ηλικιών φαίνεται ότι ο αριθμός των μικρών παιδιών και στις τρεις περιοχές συνέχισε να μειώνεται στην περίοδο 1991-1996 αλλά παρουσίασε ανάκαμψη την τελευταία πενταετία (1996-2001), καθώς προστέθηκαν νέες οικοδομές που στεγάζουν οικογένειες σε στάδιο ζωής με μικρά παιδιά σε όλες τις περιοχές. Ιδιαίτερα στις περιοχές ασαφούς π.σ. η αύξηση ήταν εντονότερη, στοιχείο που δηλώνει επανακατοίκηση της ακρότατης περιφέρειας και από νέους πληθυσμούς.

Η κατανομή των ηλικιών στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας ακολουθεί το γνωστό σύνδρομο 'απότομης γήρανσης' σε περιοχές μαζικής δόμησης που έχουν κατοικηθεί σε συρρικνωμένο χρόνο από πληθυσμό με περιορισμένο εύρος ηλικιών και ομοειδή χαρακτηριστικά νοικοκυριού. Η ηλικιακή σύνθεση των συγκροτημάτων λόγω του τρόπου μεταβίβασης των διαμερισμάτων από τον ΟΕΚ σχετίζεται με την παλαιότητα του οικιστικού αποθέματος. Στα νεότερα συγκροτήματα ο πληθυσμός είναι νεότερος, ενώ στα παλιότερα υπάρχει μεγάλος αριθμός ηλικιωμένων που μάλιστα αυξάνεται μέσα στη δεκαετία 91-01. Τα παλιότερα συγκροτήματα φαίνεται ότι έχουν γλιτώσει τη (συνήθη σε κεντρο-ευρωπαϊκές χώρες) ολική υποβάθμιση και κοινωνική κατάρρευση από την εγκατάσταση οικονομικών μεταναστών, καθώς και από τη σταδιακή ενσωμάτωσή τους στον επεκτεινόμενο ιστό της πόλης.

Στις περιοχές εδραιωμένων τσιγγάνων η τάση ανανέωσης του πληθυσμού παρά το γεγονός ότι περιορίστηκε μέσα στη δεκαετία 91-01 συνέχισε να είναι ισχυρή και το 2001 όταν το ένα τρίτο του πληθυσμού που κατοικούσε ήταν κάτω των 20 ετών. Συγχρόνως, το ποσοστό των ηλικιωμένων αν και αυξήθηκε παρέμεινε σχετικά περιορισμένο. Στους καταυλισμούς τσιγγάνων τόσο το 1991 όσο και το 2001 και παρά τις διαρκείς μετακινήσεις των θέσεων οι κάτοικοι ήταν εξαιρετικά νέοι. Στο μεγαλύτερο μέρος τους (60,5%) ήταν ηλικίας κάτω των 20 ετών, ενώ σπάνιζαν οι ηλικιωμένοι.

Στις ηλικίες του πληθυσμού των ομογενών το 2001 αποτυπώνονται οι συνθήκες της προσφυγικής τους μετακίνησης και εγκατάστασης στο συγκεκριμένο τόπο. Οι ηλικιωμένοι ήταν ολιγάριθμοι (7,7% το 2001) αφού πολλές οικογένειες κατά μαρτυρία τους είχαν αφήσει πίσω στους τόπους απ' όπου προήλθαν. Αντίθετα την τελευταία πενταετία - μόλις σχεδόν εγκαταστάθηκαν στη συγκεκριμένη θέση - σημειώνεται αυξημένος αριθμός γεννήσεων στις οικογένειες που βρέθηκαν σε στάδιο ζωής - αλλά και συνθήκες ασφάλειας - που επέτρεπαν μετά την προσφυγική μετακίνησή τους τη δυνατότητα να 'ριζώσουν' με την υποδοχή νέων μελών - παιδιών στις οικογένειές τους. Οι κάτοικοι των ενοτήτων το 2001 εμφανίζουν δημογραφική δυναμικότητα με υψηλό ποσοστό νέων (27,7%) και ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό ηλικιωμένων (7,2%).

Η κατά φύλο κατανομή του πληθυσμού ήταν ισόρροπη στις περισσότερες περιοχές τόσο το 1991 όσο και το 2001 (πίνακας 1). Αποκλίσεις από τον κανόνα εμφανίζονταν το 1991 στις ελάχιστες περιοχές οριστικής πολεοδομικής συνθήκης και στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας, όπου υπερτερούσαν οι γυναίκες λόγω της μεγαλύτερης συγκέντρωσης μεσηλικών και ηλικιωμένων γυναικών. Το 2001 μεγάλες αιρθητικές διαφορές μεταξύ αντρών και γυναικών εμφανίζονται στις περιοχές ασαφούς πολεοδόμησης όπου υπερτερούν οι άντρες αφού εκεί εντοπίζονται πολυμελή νοικοκυριά από συγκατοίκηση αντρών - οικονομικών μεταναστών, και στις περιοχές των καταυλισμών τσιγγάνων όπου οι άντρες ενήλικες τσιγγάνοι σταδιακά εξωθούνται σε παραβατικές δραστηριότητες που τους απομακρύνουν προσωρινά ή και μόνιμα από τους τόπους κατοίκησης της οικογενειών τους.

Πίνακας 1. Κατά φύλο κατανομή του πληθυσμού στη ζώνη μελέτης

περιοχές ζώνης μελέτης		1991		2001	
		A	Θ	A	Θ
3 π.σ. χωρίς περιοχές ιδιαίτερης συγκρότησης	οριστική π.σ.	47,7	52,3	49,8	50,2
	μεταβατική π.σ.	49,2	50,8	48,2	51,8
	ασαφής π.σ.	50,0	50,0	51,9	48,1
περιοχές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκρότησης	συγκροτ. κοινων. κατοικίας	47,7	52,3	48,1	51,9
	περιοχές τσιγγάνων σε καταυλισμούς	50,2	49,8	45,9	54,1
	περιοχές τσιγγάνων εδραιωμένων	49,9	50,1	50,1	49,9
	περιοχές ομογενών	-	-	50,1	49,9

3.2 Μέγεθος νοικοκυριού

Το μέγεθος των νοικοκυριών μειώθηκε σε όλες τις περιοχές, αλλά η διαφορά μεταξύ των περιοχών οριστικής - μεταβατικής π.σ. και ασαφούς π.σ. διατηρήθηκε με τις τελευταίες σταθερά με μεγαλύτερο αριθμό μελών στα νοικοκυριά. Στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας μεγαλύτερο αριθμό μελών εμφανίζουν τόσο το 1991 όσο και το 2001 τα νεότερα συγκροτήματα που συγκεντρώνουν (λόγω του τρόπου απόδοσης των μονάδων στους δικαιούχους από τον ΟΕΚ) πολυμελή νοικοκυριά σε παρόμοιο πρώιμο στάδιο ζωής με παιδιά. Τα νοικοκυριά είναι σαφώς μικρότερα στα παλαιότερα συγκροτήματα. Οι περιοχές των τσιγγάνων συγκεντρώνουν σταθερά τα πολυμελέστερα νοικοκυριά, στοιχείο που αν συνδυαστεί με τα δεδομένα της συχνής συγκατοίκησης φανερώνονται συνθήκες εξαιρετικά συνωπισμένης κατοίκησης. Στις περιοχές με κυρίαρχο πληθυσμό ομογενών υπάρχουν επίσης πολυμελή νοικοκυριά (χωρίς αυτό να αφορά σε συγκατοίκηση), δεδομένο το οποίο συνδυαζόμενο με τα δημογραφικά δεδομένα ολοκληρώνει την εικόνα νέων πολυμελών οικογενειών με μικρά παιδιά και σπανιότερα με ηλικιωμένους γονείς. (πίνακας 2)

Πίνακας 2. Μέγεθος νοικοκυριού στις περιοχές της ζώνης μελέτης

περιοχές ζώνης μελέτης		1991	2001
3 π.σ. χωρίς περιοχές ιδιαίτερης συγκρότησης	οριστική π.σ.	3	2,5-3,3
	μεταβατική π.σ.	2,8-3,7	2,7-3,1
	ασαφής π.σ.	2,3-4,8	2,4-3,5
περιοχές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκρότησης	συγκροτ. κοινων. κατοικίας	2,7-4,0	2,6-3,6
	περιοχές τσιγγάνων σε καταυλισμούς	5,2	3,9-4,5
	περιοχές τσιγγάνων εδραιωμένων	3,6-4,1	3,3-4,7
	περιοχές ομογενών	-	3,3-4,1

3.3 Φύλο και ηλικία υπεύθυνων νοικοκυριών

Όσον αφορά στις μεταβολές στα χαρακτηριστικά των υπεύθυνων των νοικοκυριών αυτοί παρέμειναν στη μεγαλύτερη πλειοψηφία τους άντρες σε όλες τις περιοχές αν και τα ποσοστά τους περιορίστηκαν. Βέβαια, στους απόλυτους αριθμούς οι άντρες υπεύθυνοι ξεπερνούν τις γυναίκες και στην ομάδα των νέων και σε αυτή των ηλικιωμένων. Σε όλες τις περιοχές αυξήθηκαν τα ποσοστά των ηλικιωμένων υπεύθυνων ιδιαίτερα δε των γυναικών (με υψηλότερο ποσοστό στις περιοχές ασαφούς πολεοδόμησης) όπου εμφανίζονταν και το υψηλότερο ποσοστό νέων αντρών υπεύθυνων. Εν γένει στη δεκαετία 91-01 περιορίζονται οι υπεύθυνοι των νοικοκυριών στις ηλικίες των ενεργού πληθυσμού. Στην ομάδα αυτή

κυριαρχούν οι άντρες υπεύθυνοι και οι γυναίκες έχουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά. Και στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας αυξάνονται σημαντικά αυτά που έχουν υπεύθυνο ηλικιωμένο άτομο. Παρατηρείται αύξηση των νοικοκυριών με υπεύθυνη γυναίκα που χαρακτηρίζει και την ομάδα των ηλικιωμένων. Η αύξηση των νοικοκυριών με υπεύθυνο οικονομικό μετανάστη σημειώνεται στα παλαιότερα και υποβαθμισμένα συγκροτήματα. Στις περιοχές με κυρίαρχο πληθυσμό τσιγγάνων οι υπεύθυνοι παραμένουν εξαιρετικά νέοι ενώ δεν υπάρχει ούτε ένας ηλικιωμένος-η. Παρατηρείται μία γενική αύξηση του ποσοστού των υπευθύνων γυναικών και στις δύο περιοχές. Στους καταυλισμούς αυτή ήταν τεράστια όπου περίπου ένας στους τρεις υπεύθυνους ήταν πλέον γυναίκα και συχνά πολύ νέα. Στις περιοχές εδραιοποιημένων οι μεταβολές ακολουθούν την ευρύτερη τάση για γήρανση των υπευθύνων των νοικοκυριών και για παράλληλη αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων υπευθύνων γυναικών. Στις γειτονίες των ομογενών υπάρχει σημαντικό ποσοστό νέων υπευθύνων - αντρών και γυναικών ισότιμα- ενώ στην ομάδα των ηλικιωμένων οι γυναίκες υπερτερούν σημαντικά των αντρών στα ποσοστά. (πίνακας 3)

Πίνακας 3. Ποσοστά υπευθύνων νοικοκυριών κατά φύλο και ηλικία

περιοχές ζώνης μελέτης		άντρες (%)		νέοι -ες έως 30 ετών (%)				ηλικιωμένοι-ες άνω των 65 ετών (%)			
				Α		Θ		Α		Θ	
		199 1	200 1	199 1	200 1	199 1	200 1	199 1	200 1	199 1	200 1
3 π.σ. χωρίς περιοχές ιδιαίτερης συγκρότησης	οριστική π.σ.	80,7	71,0	11,4	6,8	6,8	11,4	12,6	15,9	15,3	26,7
	μεταβατική π.σ.	-	-	9,9	9,6	9,4	21,0	10,6	17,9	26,9	22,9
	ασαφής π.σ.	85,7	82,9	9,6	9,4	14,2	6,8	12,0	18,8	20,6	33,0
Χ περιοχές με ιδιαίτερα χαρακτηριστικ ή συγκρότησης	συγκροτ. κοινων. κατοικίας	75,7	69,4	5,6	6,8	6,1	5,6	19,3	23,1	36,9	41,9
	περιοχές τσιγγάνων σε καταυλισμούς	84,5	77,3	38,9	35,5	50,0	66,7	3,1	3,2	0	0
	περιοχές τσιγγάνων εδραιοποιημένω ν	95,5	67,4	14,0	14,4	11,8	12,0	10,2	16,9	12,5	28,9
	περιοχές ομογενών	-	79,8	-	10,8	-	10,4	-	9,2	-	20,8

3.4 Στοιχεία εκπαίδευσης των υπευθύνων των νοικοκυριών

Η γενική εικόνα των μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων στις περιοχές που διερευνήθηκαν κυρίως με βάση την πολεοδομική συνθήκη που τις χαρακτηρίζει, εμφανίζεται βελτιωμένη με αύξηση των ποσοστών εκπαίδευσης στις ανώτερες βαθμίδες (δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια) και μείωση του ιδιαίτερα υψηλών ποσοστών αναλφαβητισμού (3,4-7% το 1991 και 3,84% στο σύνολο των υπευθύνων σε όλες τις περιοχές το 2001). Η γενική βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης τεκμηριώνεται με αύξηση των αποφοίτων ΑΕΙ, βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των γυναικών (αν και ακόμη πρωτοστατούν στον αναλφαβητισμό) και περιορισμό του αναλφαβητισμού σε χαμηλότερα ποσοστά και κυρίως στους ηλικιωμένους.

Ανάλογη πορεία βελτίωσης ακολουθούν και οι κάτοικοι στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας, γενικά όμως παρουσιάζουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης. Όσον αφορά στο φύλο, οι γυναίκες συνέχισαν να έχουν στο σύνολό τους χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από αυτό των αντρών (με αναλφαβητισμό 21% το 1991 και 10,7% το 2001). Σε σχέση με τις ηλικίες το επίπεδο εκπαίδευσης είναι σαφώς υψηλότερο στις νεότερες ηλικίες απ' ό,τι στις μεγαλύτερες. Ο αναλφαβητισμός περιορίστηκε σε μεμονωμένες περιπτώσεις στις νεότερες ηλικίες (μέχρι 45 ετών) και κλιμακώνονταν ανάλογα με την ομάδα ηλικιών μέχρι 21,7%

στους υπερήλικες (άνω των 85 ετών).

Στις περιοχές όπου κυρίαρχος πληθυσμός είναι οι τσιγγάνοι παρατηρείται μικρή βελτίωση στο επίπεδο εκπαίδευσης των υπευθύνων των νοικοκυριών με υψηλότερα ποσοστά ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ωστόσο αν και τα ποσοστά αναλφαβητισμού συρρικνώνονται στις περιοχές εδραιωμένων εξακολουθούν να είναι ιδιαίτερα υψηλά (από 23,8 το 1991 σε 19% το 2001), ενώ στους καταυλισμούς αυξάνονται σε ακόμη πιο απίστευτα επίπεδα (από 85% σε 89,1%). Χαρακτηριστικό είναι ότι ο υψηλός αναλφαβητισμός αφορά αδιάκριτα όλες τις ηλικίες ενώ πλήττει περισσότερο τις γυναίκες (32,3% το 2001). Επίσης χαρακτηριστικό είναι ότι συνεχίστηκε να υπάρχει διάσταση στους τσιγγάνους κατοίκους καταυλισμών της δυτικής και της ανατολικής πόλης. Οι κάτοικοι των καταυλισμών ανατολικά παρά τη δεινή γενική εικόνα ως προς την εκπαίδευσή τους εμφάνιζαν γενικά καλύτερη πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Στις αυτογενείς γειτονίες των ομογενών παρατηρείται υψηλό ποσοστό αποφοίτων ανώτερης ή ανώτατης σχολής (14,9%) αλλά και αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (28,2%). Το επίσης υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού (24,9%) σχετίζεται μάλλον μόνο με την ελληνική γλώσσα ενώ αφορά περισσότερο τις γυναίκες (37,7%) και τις-τους ηλικιωμένες-ους (πάνω από 43,5%).

3.5 Στοιχεία απασχόλησης των υπευθύνων των νοικοκυριών

Όσον αφορά στην εργασιακή κατάσταση των υπευθύνων νοικοκυριών το 1991 το καλύτερο προφίλ είχαν οι περιοχές ασαφούς π.σ., ενώ το 2001 μάλλον οι μεταβατικές και οριστικές. Γενικά μέσα στη δεκαετία, παρατηρήθηκε μείωση του εργαζόμενου πληθυσμού, αύξηση της ανεργίας (αύξηση της ανεργίας των νέων, αύξηση των απασχολούμενων στα οικιακά και σε αυτούς που δήλωσαν άλλη περίπτωση, συνταξιούχοι, εισοδηματίες ή άλλη ασχολία). Η σημαντικότερη γεωγραφική μεταβολή μέσα στη δεκαετία ήταν η επιδείνωση της θέσης των υπευθύνων των νοικοκυριών στις περιοχές ασαφούς πολεοδομησης. Με βάση τα έως τώρα στοιχεία σχετίζεται με την ανανέωση του πληθυσμού των κατοίκων εκεί όμως με την εγκατάσταση νέων πληθυσμών με δυσμενέστερα χαρακτηριστικά και πιθανόν ταυτόχρονη εγκατάλειψη από τους προηγούμενως περισσότερο ευκατάστατους κατοίκους τους (1 στους 3 ήταν εργατοτεχνίτης). Τα δυναμικότερα στρώματα φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν στις μεταβατικές περιοχές όπου μειώθηκε η συχνότητα της εξαρτημένης εργασίας και σταθεροποιήθηκε η μεσαία επαγγελματική ομάδα ενώ παράλληλα μειώθηκε η συχνότητα των επαγγελματιών της ομάδας των εργατοτεχνιτών (1 στους 4). Πάντως σε όλες τις περιοχές είναι γενική μία αύξηση των ποσοστών των υψηλότερων επαγγελματικών στρωμάτων. Επίσης, σε όλες τις περιοχές σαφώς δυσμενέστερη εικόνα παρουσιάζουν οι γυναίκες υπεύθυνες νοικοκυριών με υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, μεγαλύτερη ηλικία και δυσμενέστερες θέσεις εργασίας.

Στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας τα δεινά κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών σχετίζονται άμεσα με την παλαιότητα των συγκροτημάτων. Η ανεργία και οι χαμηλότερες κοινωνικο-επαγγελματικές ομάδες συγκεντρώνονται με μεγαλύτερα ποσοστά στα παλαιότερα συγκροτήματα. Αυτό συμβαίνει λόγω και της γήρανσης του αρχικού πληθυσμού τους που είχαν ήδη κατά την πρώτη εγκατάσταση τους ανάλογα χαρακτηριστικά, λόγω της προσέλευσης πληθυσμών με επίσης δυσμενή χαρακτηριστικά. Το 2001 σχεδόν οι μισοί από τους υπευθύνους των νοικοκυριών βρίσκονταν σε εξαρτημένη εργασία (45%). Η ανεργία εμφανίζει ακόμη υψηλότερα ποσοστά στους νέους, στις γυναίκες ενώ παρατηρήθηκε και αύξηση των συνταξιούχων και των γυναικών που ασχολούνται με οικιακά.

Οι περιοχές εδραιωμένων τσιγγάνων παρουσιάζουν στοιχεία πώλωσης σχετικά με την επαγγελματική ενασχόληση. Παρουσιάζεται αύξηση των ποσοστών στις ανώτερες επαγγελματικές ομάδες αλλά και διατήρηση δεινών στοιχείων όπως η αυξημένη ανεργία. Τα στοιχεία αυτά τεκμηριώνουν την ανάμεικτη πληθυσμιακή σύνθεση των εν λόγω περιοχών και

τις δύο ταχύτητες στο ρυθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης. Στους καταυλισμούς πολλές νεαρές γυναίκες αναλαμβάνουν υπεύθυνες των νοικοκυριών (αυτό σχετίζεται μάλλον με την παραβατικότητα των αντρών της συγκεκριμένης ομάδας). Εντούτοις, παρατηρείται μία ανάληψη επιβαρυσμένων ρόλων από τις γυναίκες στους καταυλισμούς, που τις κάνει επαγγελματικά περισσότερο κινητικές.

Στις γειτονίες των ομογενών τα εργασιακά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των υπευθύνων των νοικοκυριών εμφανίζονται δυσμενέστερα ακόμη και από τα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας. Πάντως η συντριπτική πλειοψηφία ήταν σε εξαρτημένη εργασία. Στην ομάδα των νεότερων του ενεργού πληθυσμού κυριαρχούσαν οι εργατοτεχνίτες, ενώ οι μεγαλύτερης ηλικίας εμφανίζονται να έχουν βρει επαγγελματικές διεξόδους και στη μεσαία εργασιακή ομάδα. Η ανεργία εμφανίζει αδιάκριτα υψηλά ποσοστά τόσο στους νέους όσο και στους γηραιότερους.

3.6 Κατανομή οικονομικών μεταναστών

Πίνακας 4. Κατανομή οικονομικών μεταναστών στις περιοχές της ζώνης μελέτης, 1991-2001

περιοχές ζώνης μελέτης		αριθμός οικονομικών μεταναστών		μεταβολή 1991-2001 (%)	ποσοστό (%) οικονομικών μεταναστών επί του συνόλου των κατοίκων	
		1991	2001		1991	2001
σε 3 π.σ. χωρίς περιοχές ιδιαίτερης συγκρότησης	οριστική π.σ.	5	571	11.320,0	0,5	4,7
	μεταβατική π.σ.	242	163	-32,6	2,3	4,5
	ασαφής π.σ.	37	182	391,9	1,1	11,7
περιοχές με ιδιαίτερα χαρα- κτηριστικά συγκρότησης	συγκροτ. κοινων. κατοικίας	35	442	1.162,9	0,4	4,9
	περιοχές τσιγγάνων	33	262	693,9	0,8	4,8
	περιοχές ομογενών	(6)	36	500,0	(5,2)	2,6
σύνολα στη ζώνη μελέτης		352	1.656	370,5	1,3	5,0

Το 1991 τα υψηλότερα ποσοστά οικονομικών μεταναστών επί του συνόλου των κατοίκων εμφανίζονταν στις πολεοδομικά μεταβατικές περιοχές και σε πυρήνες στις περιοχές ασαφούς πολεοδομικής συνθήκης (χωρίς τις περιοχές ιδιαίτερης συγκρότησης). Οι οικονομικοί μετανάστες εμφάνισαν ελάχιστη δυνατότητα πρόσβασης στις συνεκτικές πολεοδομημένες περιοχές και στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας. Το 2001 οι περιοχές οριστικής και μεταβατικής πολεοδομικής συνθήκης, τα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας και οι περιοχές των τσιγγάνων παρουσίαζαν ανάλογα ποσοστά συνύπαρξης (4,5-4,9%) οικονομικών μεταναστών με το λοιπό πληθυσμό. Το υψηλότερο ποσοστό (11,7%) εμφανίζεται στις ασαφείς πολεοδομικά περιοχές στην ακρότατη περιφέρεια ενώ λιγότερο φιλόξενες περιοχές για τους οικονομικούς μετανάστες ήταν οι περιοχές των ομογενών (2,6%). (πίνακας 4)

4. Συμπεράσματα

Η έκταση της παρούσας εργασίας δεν επιτρέπει την εκτενή ανάπτυξη συμπερασμάτων. Ακόμη όμως και από αυτή τη μερική παρουσίαση προκύπτει ότι μία πολλαπλή προσέγγιση πλήθους ενότητων κατοίκησης με βάση τις ιδιαίτερες, πολεοδομικές και χωρο-κοινωνικές συνθήκες συγκρότησης αναδεικνύει μία πολυμορφία από χωρικές ιδιομορφίες και κοινωνικές εντάσεις που αναφέρονται στο φύλο, την ηλικία, τη φυλή, την εθνικότητα ή την καταγωγή.

Αυτές αφενός δεν επιβεβαιώνουν την υποτιθέμενη ομοιογένεια στην οποία βασίζεται ακόμη ο πολεοδομικός σχεδιασμός, αφετέρου τεκμηριώνουν αναλυτικά σύνθετες πλευρές του φαινομένου της αστικοποίησης στην τελευταία εικοσαετία. Δείχνει επίσης ότι η συζήτηση που ξεκίνησε με τις φεμινιστικές προσεγγίσεις στη δεκαετία '70 με έντονη την πολιτική διάσταση για την ισότητα στην πόλη και την πρόσβαση σε κοινωνικές εξυπηρετήσεις έχοντας ως κέντρο ενδιαφέροντος τις γυναίκες και που έχει σε μεγάλο βαθμό ξεπεραστεί στον ακαδημαϊκό χώρο από πιο επιτηδευμένες κατανοήσεις της λειτουργίας του υποκειμένου, των πολλαπλών ταυτοτήτων, της επιτέλεσης ρόλων και σεξουαλικότητας, παραμένει ακόμη επίκαιρη.

Βιβλιογραφία

Bracken, L., Mawdsley, E., 2004: 'Muddy Glee': Rounding out the Picture of Women and Physical Geography Fieldwork. *Area*, 36.3, 280-286.

Demerit, D., Dyer, S., 2004: Dialogue, Metaphors of Dialogue and Understandings of Geography. *Area*, 34(3), 229-241.

Ekinsmyth, C., 2002: Feminist Cultural Geography στο Schurmer-Smith, P. (ed) *Doing Cultural Geography*. London: Sage, σελ. 53-65.

Kobayashi, A., 2001: Negotiating the Personal and the Political in Critical Qualitative Research στο Limb, M., Dwyer, C. (eds) 2001: *Qualitative Methodologies for Geographers. Issues and Debates*. London: Arnold, σελ. 55-70.

Massey, D., 1999: Space-time, 'Science' and the Relation between Physical Geography and Human Geography. *Trans Inst Br Geogr*, 24, 261-274.

McDowell, L., 1997: Women/ Gender/ Feminisms: Doing Feminist Geography. *Journal of Geography in Higher Education*, 21(3), 381-400.

McDowell, L., Sharp, J. (eds) 1999: *A Feminist Glossary of Human Geography*. London : Arnold.

Nielsen, J. M., 1990: *Feminist research methods: exemplary readings in the social sciences*. Boulder: Westview Press ό.α. στο Miranne, K.B., Young, A.H. (eds) 1999: *Gendering the City: Women's Boundaries and Visions of Urban Life*. New York: Rowman and Littlefield Publishers 2000.

Professional Geographer, 1994 (46) - Ειδικό τεύχος με θέμα: "Women in the Field: Critical Feminist Methodologies and Theoretical Perspectives".

Professional Geographer, 1995 (47) - Ειδικό τεύχος με θέμα: "Should Women Count? The Role of Quantitative Methodology in Feminist Research".

Rose, G., 1993: *Feminism and Geography. The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press.

Vaiou, D., 2005: (Re)constituting the urban through women's life histories. Ανακοίνωση στην Ημερίδα Διατμηματικού Προγράμματος ΑΠΘ για θέματα φύλου και ισότητας "Gender, Diversity and Urban Space", Πολυτεχνική Σχολή Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 28-1-2005.

Μαλούτας, Θ., 2000α: Κοινωνιολογία της Πόλης: Παραδοσιακά Ερμηνευτικά Σχήματα, Σύγχρονες Συζητήσεις και ο Ελληνικός Αστικός Χώρος, στο Μοδινός, Μ., Ευθυμίουπουλος, Η. (επιμ.) 2002: Παγκοσμιοποίηση και Περιβάλλον, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα / ΔΙΠΕ.

Μαλούτας, Θ. (επιμ.) 2000β: Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας, Τόμος 1ος: Οι Πόλεις, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ecole Francaise d' Athens, Αθήνα - Βόλος, ΕΚΚΕ - Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.